А. В. Борисов
(Київ)

ДАВНЬОРУСЬКЕ ПОРОССЯ: ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ, НОВІТНІ ПІДХОДИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглядаються завдання та структура проекту дослідження регіону давньоруського Поросся. Приводяться перші результати реалізації окремих дослідницьких програм даного проекту.

Ключові слова: давньоруське Поросся, науково-дослідницький проект, система заселення.

Назва регіону «Поросся» добре відома з давньоруських літописів і вживається як усталене поняття (з 1146 по 1173 рр. цей термін вжито сім разів). Цікаво, що літописне розуміння меж регіону співпадає з природними кордонами басейну р. Рось. Згідно з загальним фізико-географічним районуванням це лісостепова зона. Проте, тут спостерігається не просто наявність майже всіх лісостепових типів ландшафту, але й їх контрастне поєднання на досить невеликих територіях. Прикладами такого поєднання є чергування Кагарлицького степу та заліснених ландшафтів Канівської дислокації.

Мозаїчність ландшафтної структури регіону вплинула на характер та особливості господарсько-культурного освоєння території. Наявність значних за площею степових просторів, лісових ділянок та ландшафтних переходів уможливлювала існування різних типів ведення господарства. Наприклад, тваринницьке кочове господарство велося групою населення, що відоме з давньоруських літописів як «свої погані». Причому, частина цього населення пройшла шлях від кочівництва до осілого землеробства, тобто кардинально змінила спосіб життя. Це явище відображене імовірно в літописних повідомленнях та археологічному матеріалі.

Відправним моментом в процесі формуванні системи заселення давньоруського Поросся став початок побудови городищ з ініціативи і під контролем княжого Києва. У результаті подальшого розвитку утворена поселенська структура, судячи з літописних повідомлень, виділяється в окремий регіон Київського князівства. Поява кількох удільних центрів в межах Поросся відображає тенденції ускладнення внутрішнього, відносно автономного, розвитку регіону. Продовжує розбудовуватись та ускладнюватись структура захисту від кочівників степу. Система городищ та «Змієвих валів» доповнюється додатковими укріпленими пунктами. Локальні сегменти цієї системи тісно пов'язані з місцевими топогеографічними умовами, що сприяли підсиленню ефективності штучних укріплень. Ці особливості давньоруського Поросся доповнюються строкатістю етнічної структури місцевого населення. Окрім кочових груп, маємо археологічні та літописні факти примусового оселення полонених ляхів з Червленських градів, ятвязьких елементів та інших різноплемінних груп (Кучера, Іванченко 1987; Кучера 1998, с. 163).

Індикатором, що вказує на важливість регіону для Київського князівства є наявність порівняно великої кількості літописних населених пунктів та місцевостей Поросся. Загалом, маємо більше ніж пів сотні згадок про п'ятнадцять городів, пов'язаних з Пороссям.

Всі ці означені нами особливості відкривають можливість успішно здійснити дослідження процесу заселення Поросся як особливої прикордонної області Київського князівства в давньоруський період. Дослідження такої тематики та масштабу потребує чіткої організаційної структури. Перед його початком нами було складено план майбутніх робіт у вигляді проекту. При цьому доречною виявилась

адаптація накопиченого науковцями досвіду організації проектної діяльності для застосування у вивченні природних та історико-культурних особливостей Поросся (Афанасьев, Савенко, Коробов 2004; Томашевський 1998; Томашевський 2005). Проектний спосіб проведення досліджень передбачає планування окремих дослідницьких заходів, визначених в часі та просторі, їх взаємну координацію, збір отриманої інформації, її систематизацію і підготовку до подальшого використання та аналізу. Як бачимо, проект покликаний оптимізувати зусилля з дослідження регіону в рамках єдиного науково-інформаційного простору.

Як результат реалізації окремих напрямків в межах єдиного проекту, з'явиться можливість здійснити певну перевірку методичних підходів, що були застосовані іншими дослідниками. При досягненні відповідного рівня розробки окремих проблемних напрямків та ступеню археологічного вивчення, можливим видається співставлення та порівняльний аналіз отриманих результатів з іншими регіонами. Зокрема, цікавим є порівняння функціонування різних соціально-історичних реалій в регіонах Поросся і Нижнього Подесення, Посулля, та інших регіонів.

Вже на сьогоднішній момент в ході досліджень виділилось кілька напрямків діяльності, розробка яких здійснюється в межах окремих дослідницьких програм. Їх реалізація пов'язана з синхронною роботою над вирішенням певних специфічних завдань в межах єдиної організаційної структури проекту. Конкретний зміст дослідницьких програм потребує більш детального розгляду.

Програма збору та аналізу джерельної бази дослідження розпочата нами в межах магістерської роботи, що стала базою, яка повсякчас уточнюється та поповнюється новими даними. Зібраний матеріал розділено на декілька блоків: опубліковані, архівні, фондові, картографічні, польові матеріали. Збір кожної групи супроводжується складенням відповідних переліків та створенням електронних відповідників матеріалів.

Опубліковані джерела представлені монографічними роботами та окремими публікаціями у різних виданнях. На сьогоднішній день, перелік відібраної бібліографії з проблем давньоруського Поросся нараховує більше двохсотп'ятдесяти окремих публікацій. Окремо провадиться збір праць, присвячених попередньому та наступному хронологічним періодам (відповідно додавньоруського часу та XIV—XV ст.). При опрацюванні джерел особливу увагу спрямовано на дослідження історіографії проблематики давньоруського Поросся. Триває накопичення письмових джерел давньоруського часу та пізнього середньовіччя. Опрацювання текстів давньоруських літописів дозволило виокремити текстові уривки, що безпосередньо стосуються досліджуваної території. За цими матеріалам побудовано зведену таблицю, що ілюструє кількісно-якісний склад літописних згадок пороських соціо-географічних реалій.

Уточнення та доповнення фактичних даних про окремі пам'ятки археології Поросся вимагає роботи з архівною документацією. Основний об'єм таких матеріалів зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України і представлений звітною документацією про проведені археологічні роботи, в основному, починаючи з 1945 р. Опрацювання матеріалів більш як п'ятдесяти окремих звітів дозволило зібрати банк даних, що необхідні для проведення запланованих досліджень.

Важливим завданням є збір різноманітних картографічних матеріалів. У першу чергу, це стосується збірки історико-географічних схем Поросся (зокрема, таких дослідників як В.Б. Антонович, С.О. Плєтньова, Б.О. Рибаков, Л.Є. Махновець, М.П. Кучера, О.П. Моця, П.П. Толочко, А.В. Куза та інші). Сформовано набір топографічних та тематичних карт різноманітного масштабу. На сьогодні, маємо карти гео-тектонічних утворень, ґрунтів, рослинності, а також, люб'язно надану нам кандидатом географічних наук В.С. Давидчуком, карту ландшафтів Київської області. Корисними є також матеріали дистанційного зондування землі та космічні знімки, наявні у вільному доступі в мережі Internet.

Поступово розпочинається збір різноманітних екофактів, що стануть важливим базовим елементом при реконструкції датованих археологічно природно-географічних умов, темпів, масштабів та способів господарського освоєння регіону. Ці матеріали будуть використані в межах палеоекологічної програми досліджень. До її завдань слід віднести створення реконструкцій давнього довкілля та його антропологічного перетворення; вивчення екологічної ємності ландшафтів; визначення палеоботанічних та палінологічних спектрів ресурсних зон населених пунктів.

Центральною положення в межах Пороського проекту займає програма дослідження системи заселення регіону. Її реалізація дозволить вирішити значну частину наукових проблем давньоруського Поросся. Завданнями програми є реконструкція історії та динаміки розвитку системи заселення регіону, зокрема, створення комунікаційної моделі, вивчення комплексної топографії заселення, виділення етапів історії розвитку системи заселення.

Облік та картографування пам'яток (в межах окремої програми) пов'язаний з необхідністю складання максимально повного верифікованого реєстру пам'яток давньоруського часу території Поросся. Для зазначеного регіону маємо вже декілька подібних переліків.

Першим повноцінним реєстром пам'яток, що узагальнив відомості, накопичені протягом XIX ст., була «Археологическая карта Киевской губернии» проф. В.Б. Антоновича 1895 р. (Антонович 1895) Це видання було побудоване за адміністративно-басейновим принципом, з відповідним картографічним забезпеченням, посиланням на джерела поданої інформації. На відміну від попередніх археологічних оглядів І. Фундуклея, І.А. Хойновского, тут було зібрано дані про пам'ятки археології всіх типів та періодів (Фундуклей 1847; 1848; Хойновский 1895). Найповнішим на сьогодні опублікованим переліком поселенських пам'яток давньоруського часу є видання 1984 р «Древнерусские поселения Среднего Поднепровья (Археологическая карта)» (Древнерусские поселения… 1985). Дані про укріплені поселення суттєво доповнюються монографіями А.В. Кузи та М.П. Кучери (Куза 1996; Кучера 1999). Остання містить найбільш вичерпний опублікований перелік городищ Поросся давньоруського часу. Важливим джерелом інформації про пам'ятки археології є районні та обласні Державні реєстри археологічних пам'яток.

Жоден з вище названих реєстрів, на жаль, не є максимально повним і не задовольняє дослідницькі запити. Саме тому автором було розпочато роботу над складанням власного переліку археологічних пам'яток давньоруського часу для території Поросся. Сьогодні до нього внесено відомості про 121 городище та 113 поселень великокнязівського часу (без врахування прилеглих до городищ селищ). З них про 34 городища та 10 поселень наявні уривчасті і недостовірні відомості. 12 городищ та 32 поселення не мають чіткої локалізації на місцевості. І лише 56 городищ та 48 поселень відповідають всім необхідним сучасним дослідницьким вимогам (мається на увазі наявність інформації про розмір, площу, датування матеріалу). Отримуємо порівняно невелику вибірку для застосування методик просторового аналізу. Окремо потрібно оцінити ситуацію з поховальними пам'ятками давньоруського часу на території Поросся. Значний об'єм інформації про розкопки підкурганних поховань Поросся містять опубліковані польові журнали розкопок М.Ю. Бранденбурга (Бранденбург 1908). При відборі таких пам'яток до реєстру враховувалась атрибутація поховань, що міститься в працях таких дослідників як О.П. Моця та С.О. Плетньова (Моця 1990; Плетнева 1985). Згідно з ними, в 28 курганних могильниках станом на 1990 р. розкопано 279 поховань давньоруського часу. На цій же території досліджено більше 10 ґрунтових могильників, що містили більше 400 поховань датованих давньоруським часом (Моця 1990 с. 12).

Зведені дані про кожну археологічну пам'ятку цього реєстру зберігаються в системі, пов'язаних таблиць окремими смисловими блоками, що об'єднують інформацію про:

- просторове положення в системі сучасного адміністративно-територіального поділу; в урочищі; відносно навколишніх орієнтирів; топографічне місце розташування, зокрема експозиція та висота над рівнем водойми тощо;
- характеристика пам'ятки. Тип; структура пам'ятки (наприклад кількість курганних насипів в могильниках; опис укріплень городищ); лінійні розміри; площа; потужність культурного шару та його характеристика; наявність пов'язаних частин (посаду, прилеглого селища, окольного граду); культурно-хронологічне визначення;
- спосіб і обсяг дослідження. Інформація про відкриття пам'ятки, всі подальші дослідницькі операції проведені будь-коли на її території їх наслідки;
- сучасний стан збереженості пам'ятки, фактори що загрожують її збереженню;
- джерела інформації, місця зберігання документації про дослідження, колекцій артефактів.

Така форма представлення даних забезпечує швидкий доступ та можливість редагування і доповнення наявних відомостей про пам'ятки давньоруського часу Поросся.

Інформація текстових джерел про місцеположення та тип пам'ятки, формалізована у вигляді записів таблиць, знайшла своє відображення і у вигляді археологічної карти. Картографування здійснено на топооснові масштабу 1 : 100 000 в програмному середовищі ГІС. Досвід вказує на те, що найточнішу інформацію про площу та локалізацію на місцевості пам'ятки дають детальні польові плани. В інших випадках, навіть при наявності розгорнутого опису та виразної топографічної відокремленості території, коректне картографування ускладнене. Часто при наявності досить детального плану пам'ятки, відсутній загальний план місцерозташування об'єкту відносно навколишніх орієнтирів. Це ускладнює шлях перенесення площі пам'ятки на карту необхідного масштабу. Картографічне покриття крупних масштабів, на жаль, доступне лише для одиничних ділянок. З огляду на цю обставину, при нанесенні на топооснову окремих городищ значною перевагою є наявність супутникових знімків досить доброї роздільної здатності, розміщених в режимі вільного доступу в мережі Internet. Завдяки їм вдалося точно нанести на карту ряд городищ: Бушево, Шаргород, Половецький, Набутів.

Очевидно, що найбільш точним і доступним на сьогодні методом нанесення пам'яток є складення плану в польових умовах і суміщення його з даними GPS навігаторів. Подібна методика використана нами підчас розвідок в

долині р. Вільшанка (нижнє Поросся), р. Нехворощ (середнє Поросся) р. Гороховатка.

Реалізація вище зазначених операцій відбувається в межах програми інформаційного забезпечення проекту. В її межах заплановано реалізацію ряду завдань, на кількох рівнях.

На рівні окремих археологічних пам'яток та їх комплексів передбачається побудова топографічних моделей археологічних пам'яток, дослідження ступеню топографічної відокремленості, гідрографічної позиції, схеми заселення мікрорегіонів; представлення просторової структури комплексних пам'яток та їх планіграфії і конфігурації культурних шарів, забудови площі.

Мікрорегіональний рівень застосування інформаційних технологій передбачає вчення орографії регіону і окремих ділянок за допомогою цифрового моделювання; побудову цифрових моделей місцевостей, як основи для палеоекологічних та археологічних реконструкцій; складання карти ресурсних зон давніх населених пунктів, еколого-господарське зонування території, визначення антропогенних навантажень на довкілля.

На рівні Пороського регіону буде здійснено побудову електронної карти реконструкції системи заселення, та комунікаційної мережі, встановлення ієрархії заселення. Також передбачається розробити пошарові діахронні карти заселення.

Важливою сферою реалізації програми є застосування ГІС технологій у пам'яткознавчих та пам'яткоохоронних дослідженнях, здійснення яких відбувається в межах окремої програми.

Пам'яткознавча програма об'єднує дослідження покликані з'ясувати ступінь вивченості регіону та окремих археологічних об'єктів, умови їх використання, систематизувати інформацію про фактори, що загрожують їх цілісності та збереженості. Вже зараз маємо перші результати здійснення цих завдань. Опрацювання різноманітних матеріалів, що розпочалося з 2006 р., дозволило об'єднати розрізнені картографічні матеріали та відповідну текстову інформацію про польові дослідження в єдину базу даних. Структура таблиць, що містять інформацію з оригінальних джерел, залежить від складу та обсягу наявних вихідних даних. Проте, в цілому вона повторює будову узагальненої бази даних археологічних пам'яток Поросся давньоруського часу, що згадувалась вище. На основі зібраної інформації розпочато детальний аналіз дослідженості давньоруських пам'яток та археологічної обстеженості території Поросся. Картографічне відображення всіх проведених польових робіт дозволить оцінити якісно-кількісний склад наявного реєстру давньоруських пам'яток та виокремити зони, що потребують подальшого дослідження.

Наразі повністю здійснено картографування маршрутів експедицій 1940-х років, а саме експедицій під керівництвом Т.С. Пассек (1945 р.), П.Н. Третякова (1946 р.), В.К. Гончарова (1946 р.), М.Ю. Брайчевського (1947 р.), В.Й. Довженка, Н.В. Лінки (1949 р.). У це десятиліття найбільш інтенсивно обстежувалось нижнє Поросся, дещо менше середнє (розвідки М.Ю. Брайчевського) та верхня течія Роставиці (розвідки В.К. Гончарова). Матеріали цих робіт стали основою для досліджень наступних десятиліть. Період 1950—60-х рр. характеризуються розкопками поселенських пам'яток великими площами. Розкопками В.Й. Довженка та М.П. Кучери 1956 р. досліджено близько 500 м² на городищі біля хутора Половецького (Богуславський р-н Київська обл.) (Довженок, Кучера, 1956/12в; Довженок 1959). 1966 р. розкопками Б.О. Рибакова на городищі Шаргород відкрито близько 806 м² (Рыбаков 1966; 1966/81). На 1970-ті — 80-ті роки припадає активна діяльність М.П. Кучери по дослідженню археологічних пам'яток давньоруського часу території Поросся. Дослідник обстежив більшість городищ регіону, вперше на відповідному фаховому рівні провів археологічні дослідження «Змієвих валів». Для кінця 1980-тих — початку 90-тих характерні дослідження окремих археологічних комплексів, зокрема біля сіл Яблунівка та Буки (Орлов 1983, с. 299; Орлов 1985, с. 321; Орлов, Моця, Покас 1985). В цей час розпочато роботи з складання зводу археологічних пам'яток Київщини та інших областей. Дослідженням останнього десятиліття притаманні розвідувальні роботи з метою поповнення реєстру пам'яток археології, рятувальні розкопки й продовження досліджень окремих комплексів пам'яток.

Окремою сферою діяльності є здійснення програми польових досліджень. Візуальні обстеження пам'яток Поросся з застосуванням фотофіксації (без проведення будь-яких земляних робіт) розпочалися з 2002 р. (Борисов 2007). З 2008 р такі роботи було зосереджено на окремих ключових пам'ятках. Протягом 2009 р розпочато послідовне здійснення запланованих польових досліджень (Борисов 2010). Розвідками в долині р. Вільшанка на нижній Росі перевірено інформацію датовану 1956 р про наявність давньоруських селищ (Телегин, Юра та інш. 1958/1е). У результаті було зафіксовано просторове місцезнаходження багатошарового поселення Байбузи 3. На жаль, місцезнаходження решти поселень поки що виявити не вдалось. Було визначено перспективні місця для подальших пошуків матеріалів давньоруського часу. Обстеження мікрорегіону навколо городища Шаргород на р. Гороховатка, окрім перевірки інформації про давньоруські пам'ятки, мали на меті збір інформації про природне середовище, мікро-

рельєф оточуючої території. Схожі цілі ставились й при розвідці на городищі в с. Пішки яке історіографія відносить до чорноклобуцьких городищ (Кучера, Іванченко 1998). Надалі планується здійснити ряд розвідок в певні райони Поросся з метою перевірки інформації про існуючі пам'ятки та знаходження нових об'єктів.

Планування маршрутів подальших польових досліджень відбувається з врахуванням місць проходження експедицій попередніх десятиліть (тобто, урахуванням ступеню дослідженості конкретної ділянки) та інших міркувань. Зокрема, передбачається обстеження місць з наявністю в мікротопонімії кореня «торч» «торц», «степок». Це, наприклад, околиці села Торчиця Ставищанського р-ну Київської обл. Як видно з ландшафтної карти район цікавий як частина «степового коридору», що розділяє масив пороських прирічкових лісів. Загалом, перспективним з точки зору пошуку неукріплених поселень, є правобережжя середньої Росі. Адже детальна розвідка членами Дніпровської давньоруської експедиції в околицях с. Синяви 1993 року виявила значну концентрацію давньоруських місцезнаходжень. Такі результати вказують на недостатність обстеженості території та потенційну можливість знаходження нових пам'яток давньоруського часу. Окремим завданням є розвідки мікрорегіонів навколо літописних населених пунктів. Особливу увагу потрібно приділити літописним містам середнього Поросся (Богуславлю, Корсуню, Дверену). При аналізі складеної археологічної карти пам'яток давньоруського часу очевидна незначна кількість селищ поблизу городищ по р. Росаві та деяка просторова відособленість городищ на її притоках від сусідніх укріплень (як на р. Россава так і на р. Дніпро). Ці спостереження, а також перевірка урочищ з назвами «городок», спонукає до проведення низки розвідок в басейні р. Росави. Таким чином, в найближчий час планується зосередити увагу на проведенні розвідок у верхів'ях та середній течії р. Рось.

Ці роботи передбачають маршрутні, побасейнові та суцільні мікрорегіональні розвідки та, при необхідності, розвідкові розкопки окремих пам'яток. Важливою складовою таких польових робіт є відбір природничих проб за окремою програмою. Заплановано продовження опитування місцевого населення з метою з'ясування топонімічної картини досліджуваних територій та отримання інформації про випадкові знахідки археологічних матеріалів. Важливою складовою польових робіт є багатоваріантна фіксація їх ходу та результатів. Окрім традиційної фото фіксації, різноманітних графічних матеріалів та текстових записів, здійснюється запис показів GPS навігатора. Результати здійснених польових робіт фіксуються в повному обсязі у вигляді відповідної звітної та спеціальної документації.

Комплексне дослідження регіону давньоруського Поросся передбачає здійснення значної кількості послідовних та тісно пов'язаних між собою програм. Розмаїтість проблемних напрямів, охоплених окремими програмами, застосування міждисциплінарного підходу, внутрішня структурованість та взаємна пов'язаність частин дозволяє говорити про наявність повноцінного наукового проекту. Перші результати його функціонування демонструють ефективність застосування такого підходу при дослідженні регіону давньоруського Поросся.

Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии. — М., 1895 — 139 с.

Афанасьев Г.Е., Савенко С.Н., Коробов Д.С. Древности Кисловодской котловины. — М.: Научный мир, 2004. — 240 с.

Борисов А.В. Городище поблизу села Шарки. Історія дослідження та сучасний стан // Місце і значення Поросся в історії України (IX—XVIII ст.). Матеріали науково-практичної конференції. 28 листопада 2007 р. — Корсунь-Шевченківський, 2007. — С. 136.

Борисов А.В. Археологічні розвідки в Пороському регіоні в 2009 році // АДУ. — 2010 (в друці).

Бранденбург Н.Е. Журнал раскопок 1888—1902. — Спб., 1908. — 220 с.

Довженок В.И. Раскопки древнерусских памятников на Роси в 1956 году // КСИА. — 1959. — Вып. 8. — С. 146—155.

Довженок В.И., Кучера М.П. Отчет о работе древнерусской экспедиции в 1956 г. на Роси // НА ІА НАН України. — 1956/12в.

Древнерусские поселения Среднего Поднепровья (Археологическая карта) / М.П. Кучера, О.В. Сухобоков, С.А. Беляева и др. — К.: Наукова думка, 1984. — 193 с.

Куза А.В. Древнерусские городища X—XIII вв. Свод археологических памятников. — М., 1996 — 256 с.

Кучера М.П. Про деякі маловідомі типи кераміки на давньоруських пам'ятках // Історія Русі-України. — К., 1998. — С. 160—165.

Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII—XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. — К.: ІА НАНУ, 1999. — 252 с.

Кучера М.П., Іванченко Л.І. Давньоруська оборонна лінія в Пороссі // Археологія. — 1987. — № 59. — С. 67—79.

Кучера М.П., Іванченко Л.І. Особливості городищ чорних клобуків Поросся // Археологія. — № 2. — 1998. — С. 100—104.

Моця А.П. Погребальные памятники южнорусских земель IX—XIII вв. — К.: Наукова думка, 1990. — 156 с.

Орлов Р.С. Работы белоцерковской экспедиции // АО 1981 года. — М.: Наука, 1983 — С. 299.

Орлов Р.С. Разведка в Поросье // АО 1986 года. — М.: Наука, 1985. — С. 321—322.

Орлов Р.С., Моця А.П., Покас П.М. Исследования летописного Юрьева на Росси и его окрестностей //

Земли Южной Руси в IX—XIV вв. — К., 1985. — С. 41—60.
Плетнева С.А. Древности черных Клобуков // САИ. — Вып. Е1—19. — М.: Наука, 1973. — 48 с.
Рыбаков Б.А. Торческ — город черных клобуков // АО 1966 года. — М.: Наука, 1966. — С. 243—245.
Рыбаков Б.О. Отчет Приднепровской археологической экспедиции о раскопках на городище близ с. Шарки Киевской обл. // НА ІА НАН України. — 1966/81.
Телегин Д.Я., Юра Р.А., Кучера М.П., Максимов Е.В., Митрофанова В.И. Отчёт о разведке археологических памятников в зоне затопления кременчугского водохранилища в 1958 году // НА ІА НАН України. — 1958/1е.
Томашевський А.П. Дослідницькі програми і особливості Овруцького проекту вивчення і збереження спадщини середньовічної Овруцької волості // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей присвячений пам'яті В.В. Седова. — Переяслав-Хмельницький, 2005. — Вип. 16. — С. 186—194.
Томашевський А.П. Овруцький кряж: комплексне вивчення та збереження історико-археологічної і палеоприродної спадщини (Завдання, перспективи, структура проекту) // Археологія. — 1988. — № 2. — С. 151—155.
Фундуклей И. Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии. — К., 1848. — 124 с.
Фундуклей І. Обозреніе Кіева и Кіевской губерніи въ отношеніи къ древностямъ. Часть вторая. Обозреніе Кіевской губерніи (В рукописи). — К., 1847.
Хойновскій І.А. Краткія археологическія свѣдѣнія о предках славянъ и Руси, и опись древностей собраныхъ мною, сь объясненіями и XX таблицами рисунковъ. — К., 1895.

А. В. Борисов

ДРЕВНЕРУССКОЕ ПОРОСЬЕ: ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ, НОВЕЙШИЕ ПОДХОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Региону Поросья свойственно уникальное взаимодействие природных и историко-культурных особенностей, что открывает возможность успешного исследования процесса заселения региона в древнерусское время. Такое исследование совершается в рамках отдельного проекта, который состоит с нескольких взаимосвязанных научно-исследовательских программ. Первые результаты реализации отдельных программ подтверждают корректность выбранных способов и структуры реализации проекта.

A. V. Borysov

OLD RUSSIAN RIVER ROS REGION: FIRST RESULTS, NEWEST APPROACHES & RESEARCH PROSPECTS

The nature of an Old Russ river Ros region is a unique interaction of natural, historical and cultural characteristics. This fact opens to researchers a possibility of successful investigations in a field of colonization at the Old Russ time. Such investigation is realizing as a part of big project. This project consists of several connected research programs. First findings in some of this programs confirms adequacy of technique in a project realization.